

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา สังคมไทยเกิดกระแสนิยมในการสร้างและสนับสนุนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์หลากหลายประเภทขึ้นมามากมาย ด้านหนึ่งมาจากชุมชนและท้องถิ่นเรียนรู้ถึงคุณค่ามรดกทางวัฒนธรรมอันเป็นอัตลักษณ์หนึ่งของคนในสังคมที่กำลังมีแนวโน้มสูญหายไปจากท้องถิ่นมากขึ้นเรื่อยๆ ประกอบกับการที่ประชาชนและชุมชนได้รับสิทธิประโยชน์และการเข้าถึงทรัพยากรมากขึ้นตามกฎหมายที่มีแก้ไขปรับปรุงตลอดเวลา ทำให้เกิดข้อตกลงร่วมกันในการรักษาภูมิหลังทางวัฒนธรรมหลายรูปแบบ หนึ่งในนั้นคือการรวบรวมข้าวของเครื่องใช้อันเป็นหลักฐานที่เคยมีความหมายต่อวิถีชีวิตผู้คนจากอดีตถึงปัจจุบันมาเก็บรักษาไว้ อันนำมาซึ่งการก่อกำเนิดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น พิพิธภัณฑ์เมืองและพิพิธภัณฑ์ชุมชนเพิ่มขึ้น แต่การดำเนินงานของพิพิธภัณฑ์จำนวนมากยังคงมีอุปสรรคและประสบปัญหาทั้งงบประมาณ การบริหารจัดการ การจัดแสดง การดูแลรักษา การนำเสนอเรื่องราว การตีความเพื่อแปลความหมายของวัตถุที่จัดแสดง รวมทั้งการจัดการความรู้จนถึงความสนใจจากนักท่องเที่ยวที่ยังมีจำนวนไม่มากนัก

จากการศึกษาข้อมูลทั้งที่เป็นเอกสารและเว็บไซต์ ตลอดจนการเข้าร่วมสัมมนาต่างๆ ที่เกี่ยวกับพิพิธภัณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้ง ประเภทของพิพิธภัณฑ์ การบริหารจัดการ สภาพปัญหา รวมทั้งสถานะของพิพิธภัณฑ์ เช่นพิพิธภัณฑ์ชาวบ้าน พิพิธภัณฑ์วัด พิพิธภัณฑ์เอกชน พิพิธภัณฑ์รัฐ พิพิธภัณฑ์ในสถาบันการศึกษา และอื่นๆ พบว่าในประเทศไทยมีพิพิธภัณฑ์กว่า 900 แห่ง อยู่ในพื้นที่กรุงเทพมหานครและปริมณฑลกว่า 100 แห่ง (ศิริพร ศรีสินธุ์ไร, 2551, น.18) โดยการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ส่วนหนึ่งเป็นไปตามภารกิจเดิมของหน่วยงานหลักคือกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม ซึ่งทำหน้าที่ควบคุมดูแลพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติกว่า 40 แห่งทั่วประเทศ ขณะเดียวกันก็มีพิพิธภัณฑ์ภายใต้การกำกับดูแลของสำนักพระราชวัง เช่นพิพิธภัณฑ์พระที่นั่งวิมานเมฆ พิพิธภัณฑ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และพิพิธภัณฑ์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พระราชวังสนามจันทร์) จ. นครปฐม นอกจากนี้ยังมีสำนักงานบริหารและพัฒนาองค์ความรู้ (The Office of Knowledge Management and Development –OKMD) ที่มีลักษณะการบริหารจัดการพิพิธภัณฑ์แบบใหม่ โดย มีการตีความคุณค่าและความหมายขององค์ความรู้เดิมให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตปัจจุบันผ่านการนำเสนอในพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติหรือ Museum Siam ในขณะที่พิพิธภัณฑ์เฉพาะด้านที่เกิดจากการสะสมและจัดแสดงของเอกชน ชุมชน และวัด

เกิดขึ้นมากมาย อาทิ บ้านพิพิธภัณฑ พิพิธภัณฑ์เครื่องเสียงโบราณ พิพิธภัณฑ์เพลงลูกทุ่ง พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น บ้านหนองขาว อ. ท่าม่วง จ. กาญจนบุรี พิพิธภัณฑ์วัดม่วง จ. ราชบุรี รวมทั้ง พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านยี่สาร จ.สมุทรสงคราม เป็นต้น

พิพิธภัณฑในเขต อำเภอเมืองพิษณุโลก จ. พิษณุโลก ก็มีสภาพปัญหาคล้ายคลึงกับ พิพิธภัณฑ์ดังกล่าวมาข้างต้นนั่นคือรายได้จากค่าเข้าชมที่เก็บจากนักท่องเที่ยวไม่มากพอที่จะใช้ในการดำเนินงานพิพิธภัณฑ์ ยกเว้นพิพิธภัณฑ์ที่เป็นของรัฐเช่นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระพุทธชินราช ที่บริหารจัดการด้วยเงินงบประมาณจากกรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม และพิพิธภัณฑ์ที่อยู่ภายใต้สังกัดของสถาบันการศึกษาได้แก่พิพิธภัณฑผ้า มหาวิทยาลัยนเรศวร และพิพิธภัณฑเมืองพิษณุโลก สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม ขณะที่พิพิธภัณฑ์เอกชนคือพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจ่าทวี ซึ่งดำเนินงานมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2526 จนถึงปัจจุบันก็ยังประสบปัญหาเช่นกัน ทั้งจำนวนผู้เข้าชมและการสนับสนุนจากประชาชน รวมทั้งองค์กรในท้องถิ่นและหน่วยงานภาครัฐ ทำให้พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจ่าทวี ต้องปรับกลยุทธ์ในการหารายได้มาหล่อเลี้ยงพิพิธภัณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นการจัดทำสินค้าที่ระลึกจำหน่าย การระดมทุนผ่านมูลนิธิจ่าสิบเอกทวี พิมพ์ บุณเขตต์และจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับภารกิจพิพิธภัณฑ์

ทั้งนี้พิพิธภัณฑในเขตเมืองพิษณุโลกที่ผู้วิจัยเลือกเป็นกรณีศึกษา 4 แห่งได้แก่ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระพุทธชินราช พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจ่าทวี พิพิธภัณฑ์ผ้า มหาวิทยาลัยนเรศวรและพิพิธภัณฑเมืองพิษณุโลก มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม นั้น ต่างมีจุดกำเนิดและรูปแบบการบริหารจัดการที่แตกต่างกัน มีแหล่งงบประมาณสนับสนุนที่แตกต่างกันแต่ทั้ง 4 แห่งประสบปัญหาคล้ายๆ กัน รวมทั้งองค์กรสนับสนุนด้านการท่องเที่ยวได้แก่ การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยสำนักงานพิษณุโลก สมาคมธุรกิจท่องเที่ยวจังหวัดพิษณุโลก องค์การบริหารส่วนจังหวัด และจังหวัดพิษณุโลก ยังขาดการเชื่อมโยงข้อมูลเพื่อการวางแผนส่งเสริมให้พิพิธภัณฑในเขตเมืองพิษณุโลกเป็นแหล่งท่องเที่ยววัฒนธรรมที่มีศักยภาพ ทำให้บทบาทของพิพิธภัณฑในการสนับสนุนการท่องเที่ยววัฒนธรรมไม่สอดคล้องกับสถานการณ์และยุทธศาสตร์การพัฒนา ขณะเดียวกัน ภาคประชาชน สถาบันการศึกษาและชุมชนโดยรอบ ก็ยังขาดการมีส่วนร่วมในการสนับสนุนพิพิธภัณฑให้เป็นแหล่งเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกด้วย

เพื่อให้พิพิธภัณฑดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งในการสนับสนุนยุทธศาสตร์ส่งเสริมการท่องเที่ยว รวมทั้งมีทิศทางการจัดการที่สอดคล้องกับการสร้างสังคมแห่งภูมิปัญญาและการเรียนรู้ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549 น. 10) และเป็นไปตามแนวนโยบายพื้นฐาน

แห่งรัฐที่ระบุไว้ในหมวด 5 ส่วนที่ 4 ว่าด้วยแนวนโยบายด้านศาสนา สังคม การสาธารณสุข การศึกษา และวัฒนธรรม ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 และรองรับ แผนยุทธศาสตร์กลุ่มจังหวัด (Cluster) ภาคเหนือตอนล่าง อันประกอบด้วย ตาก สุโขทัย เพชรบูรณ์ อุตรดิตถ์และพิษณุโลกที่มุ่งเน้นการพัฒนาเพื่อให้เป็นศูนย์กลางการบริการสีเขียวอินโดจีนเพื่อเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว จนถึงการศึกษา ๖ ในทศวรรษที่ 2 (พ.ศ. 2552-2561) ของกระทรวงศึกษาธิการที่ส่งเสริมการเรียนรู้นอกห้อง การเรียนรู้ตามอัธยาศัยและการเรียนรู้ตลอดชีวิต รวมทั้งเพิ่มสาระวิชาประวัติศาสตร์ในทุกระดับ ชั้นตั้งแต่ประถมศึกษาถึงมัธยมศึกษา ผู้วิจัยจึงเห็นความจำเป็นในการศึกษาวิจัย “การจัดการพิพิธภัณฑ์ในเขตเมืองพิษณุโลกเพื่อการท่องเที่ยววัฒนธรรม” (Museum Management in Phitsanulok for Cultural Tourism) เพื่อให้พิพิธภัณฑ์ที่มีอยู่และที่จะมีการจัดตั้งใหม่หรือโครงการอื่นใดที่มีลักษณะเดียวกับพิพิธภัณฑ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคตในเขต อำเภอ เมืองพิษณุโลกสามารถใช้ประโยชน์จากผลการศึกษาเพื่อการจัดการและพัฒนาพิพิธภัณฑ์ให้สามารถตอบสนองการท่องเที่ยววัฒนธรรมและเป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับนักเรียน นิสิต นักศึกษาและประชาชนอย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

1.2 วัตถุประสงค์ของการศึกษา

- 1.2.1 ศึกษารูปแบบการจัดการพิพิธภัณฑ์เพื่อการท่องเที่ยววัฒนธรรมในจังหวัดพิษณุโลก
- 1.2.2 ศึกษาสถานการณ์ปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหา ของพิพิธภัณฑ์ทั้ง 4 แห่ง
- 1.2.3 สรุปผลการวิจัยเพื่อเป็นแนวทางให้พิพิธภัณฑ์ที่ทำการศึกษานำข้อมูลไปใช้ประโยชน์

1.3 ขอบเขตการวิจัย

ผู้วิจัยได้จำกัดขอบเขตการศึกษาวิจัยเฉพาะการจัดการพิพิธภัณฑ์ในเขต อำเภอเมืองพิษณุโลกเพื่อการท่องเที่ยววัฒนธรรม รวม 4 แห่งได้แก่ พิพิธภัณฑ์พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติพระพุทธรชินราช กรมศิลปากร พิพิธภัณฑ์พื้นบ้านจันทวี พิพิธภัณฑ์ผ้า มหาวิทยาลัยนเรศวร และพิพิธภัณฑ์เมืองพิษณุโลก มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม นอกจากนี้ยังจำกัดขอบเขตการวิจัยสำรวจเชิงปริมาณเฉพาะกลุ่มตัวอย่างนักท่องเที่ยวที่เข้าชมพิพิธภัณฑ์ทั้ง 4 แห่ง ขณะที่การวิจัยเชิงคุณภาพจำกัด เฉพาะผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับพิพิธภัณฑ์ ได้แก่ผู้บริหารพิพิธภัณฑ์ทั้ง 4 แห่ง ตัวแทนจากภาครัฐ ได้แก่ ผู้ว่าราชการจังหวัด วัฒนธรรมจังหวัด ผู้อำนวยการการท่องเที่ยว

แห่งประเทศไทยสำนักงานพิษณุโลก ตัวแทน ภาคเอกชนได้แก่ตัวแทนชุมชนในท้องถิ่น ผู้ประกอบการท่องเที่ยว และองค์กรปกครองในท้องถิ่นได้แก่ นายกเทศมนตรีเทศบาลนครพิษณุโลก

1.4 นิยามศัพท์เฉพาะ

1.4.1 การจัดการ

การจัดการแบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือ การจัดการความรู้ การจัดการเชิงกลยุทธ์ และการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม โดยการจัดการความรู้ที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้หมายถึงการรวบรวม สร้าง จัดระเบียบ แลกเปลี่ยน จัดแสดง การนำเสนอความรู้ที่มีอยู่ (เปี่ยมพงศ์ นุ้ยบ้านด่าน, 2543, น.14) ขณะที่การจัดการเชิงกลยุทธ์หมายถึงการกำหนดวิสัยทัศน์ ภารกิจ เป้าหมายวัตถุประสงค์ และวิเคราะห์ปัญหาต่างๆ (เสนาะ ตีเยาว์, 2546, น.14) ส่วนการจัดการทรัพยากรทางวัฒนธรรม คือการผสมผสานระหว่างการจัดการความรู้ การท่องเที่ยวและมรดกวัฒนธรรมเพื่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณค่าความหมายของมรดกวัฒนธรรม (ชนัญ วงษ์วิภาค, 2551, น.50) ด้วยรูปแบบและวิธีการที่ทำให้ผู้ชมพิพิธภัณฑ์ได้ทั้งสาระและความเพลิดเพลิน เพื่อนำไปสู่การวางแผนการจัดการพิพิธภัณฑ์ให้อยู่ในวงจรของผลิตภัณฑ์ท่องเที่ยววัฒนธรรมได้อย่างต่อเนื่องและสามารถสร้างความแตกต่างได้ด้วยการแปลความหมายสิ่งของที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์ที่สอดคล้องกับความสนใจโดยไม่ทำลายคุณค่าความหมายเดิม อันจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างเป็นระบบและสามารถผลักดันให้พิพิธภัณฑ์ก้าวขึ้นเป็นผู้นำในกลุ่มผลิตภัณฑ์การท่องเที่ยววัฒนธรรม

1.4.2 พิพิธภัณฑ์

พิพิธภัณฑ์หมายถึงสถานที่สะสมรวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม ทั้งที่จับต้องได้ (Tangible) และจับต้องไม่ได้ (Intangible) เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ที่ให้ทั้งประสบการณ์ใหม่และช่วยพัฒนาประสบการณ์เดิม จนถึงให้ความรู้ ความเพลิดเพลิน การเชื่อมโยงความคิด จินตนาการ (ICOMOS, 1999, p. 8) และเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลิตภัณฑ์ต่างๆ ด้วยการตีความเพื่อสร้างคุณค่าความหมายใหม่ๆ นอกจากนี้พิพิธภัณฑ์ยังเป็นภาพสะท้อนความเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคมจากอดีตถึงปัจจุบันอีกด้วย

1.4.3 การท่องเที่ยววัฒนธรรม

การท่องเที่ยวหมายถึงการเดินทางแสวงหาประสบการณ์ ความรู้ ความบันเทิง ความพึงพอใจและการมีส่วนร่วมในสถานที่ที่เดินทางไปสัมผัส ซึ่งในที่นี้รวมถึงการพักผ่อนและเรียนรู้

ความแตกต่างหลากหลาย (บุญเลิศ ตัจจิตวัฒนา, 2548, น. 16) ส่วนการท่องเที่ยววัฒนธรรม หมายถึงการเดินทางเพื่อแสวงหาความรู้ และประสบการณ์จากแหล่งเรียนรู้ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น สถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ แหล่งโบราณคดี ศิลปหัตถกรรม สถาปัตยกรรม การเที่ยวชม ประเพณี ศิลปะการแสดง ตลอดจนอาคารสิ่งปลูกสร้างที่เคยเป็นที่อยู่อาศัยหรือใช้ประโยชน์ในยุคสมัยหนึ่งหรือยังคงดำรงอยู่ต่อเนื่องถึงปัจจุบัน (ICAMT, 2006, p. 10) แต่มีคุณค่า มีประวัติความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อม ทั้งในอดีตและปัจจุบัน นอกจากนี้ยังหมายถึง การพักผ่อนด้วยการเข้าไปเยี่ยมชมหรือเรียนรู้วิถีชีวิต (The way of life) ของคนในสังคม นับตั้งแต่ การกิน การใช้ชีวิต การแต่งกาย การทำงาน การพักผ่อน การแสดงจนถึงหลักเกณฑ์การดำเนินชีวิตที่สืบทอดต่อกันมา ทั้งนี้การท่องเที่ยววัฒนธรรมยังหมายรวมถึงการท่องเที่ยวแบบยั่งยืนด้วย

1.5 ข้อตกลงเบื้องต้น

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มุ่งศึกษาเฉพาะการจัดการพิพิธภัณฑ์ 4 แห่ง และศึกษากลุ่มประชากรนักท่องเที่ยวชาวไทยที่เข้าชมพิพิธภัณฑ์ทั้ง 4 แห่ง ทั้งความสนใจเฉพาะเรื่อง ความสนใจและความคาดหวังที่มีต่อพิพิธภัณฑ์ และศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึก

1.6 ข้อจำกัดในการศึกษาวิจัย

ผู้วิจัยมุ่งสำรวจเชิงปริมาณกลุ่มประชากรนักท่องเที่ยวชาวไทยในพื้นที่ที่ทำการศึกษ เฉพาะ 4 พิพิธภัณฑ์เท่านั้น

1.7 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ได้แนวทางการจัดการพิพิธภัณฑ์ในเขตเมืองพิษณุโลกเพื่อการท่องเที่ยววัฒนธรรม
2. ส่งเสริมการพัฒนาและการท่องเที่ยววัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. เกิดการพัฒนาการจัดการพิพิธภัณฑ์ให้ก้าวหน้าและสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรม